

RADIKALIZMUS ÉS TÖRTÉNELMI REALIZMUS.*)

RADIKÁLISNAK nevezem az olyan egyént, *aki politikai változtatásokra a valóság feltételeinek kellő számbavétele nélkül törekszik. Valóságban* nem egyszerűen azt értem, ami van (vagy retrospektív szemléletből nézve: volt), hanem azt, ami csak bizonyos feltételek között, s ezek által meghatározottan: csak bizonyos módon létezhetik. Minden társadalmi vagy politikai alakulatnak: szokásnak, intézménynek, sőt eszmének is megvannak a maga *létfeltételei*, amelyek tartósabb jellegű fönnállását biztosítják, s melyek hiányában vagy létre sem jöhet vagy gyors elmúlásra van ítélve. Aki mármost olyan intézményt akar megvalósítani, vagy eszmét propagál, amelynek pl. nincsen gyökere a nép általános lelki alkatában vagy közhangulatában; amely talán nem időszerű, mert azt a közhangulatot egyéb, előtte fontosabb kérdések tartják lekötve, az, amennyiben nem változtatott a kedvezőtlen feltételeken, „radikálisan“ jár el.

A szónek ily érelemben vett *elméleti* használatát jól meg kell különböztetnünk attól a *gyakorlati* használatától, amely politikai pártok elnevezésében jut kifejezésre, midőn ezek — mindenesetre nagyon különböző okokból és programok alapján — „radikálisoknak“ nevezik magukat. Meghatározásunk a kifejezés közhasználatától is eltér, mert ez — híven ragaszkodva a szónek alapértelméhez — minden, az akarat bármely körében megnyilatkozó „gyökeres“ (szélsőséges) magatartást és gondolkozást „radikálisnak“ nevez. De azért szó-értelmezésünk és használatunk mégsem egészen önkényes. A politikai életnek úgynevezett radikális pártjait bizonyos egyirányú következetesség szokta jellemezni, amely közel rokona lehet a túlzásnak, s ami a politikában túlzás, szélsőség, annak karakterét első sorban a valóság feltételeinek elmellőzése adja meg.

A radikalizmus ellentéte a „*történelmi realizmus*.“ Az elnevezés helytelen; mert nekünk „társadalmi“ vagy „politikai“ realizmusról kellene beszélnünk a társadalmi és politikai radikalizmus ellentétéképen. De megtartjuk a kifejezést, mert szokásos. „Történelmi“ azonban itt, e kapcsolatban nem annyit jelent, mint a történet megismerésére vonatkozó, hanem annyit, mint: *a történetet*, első sorban *a történeti hagyományt számbavevő*. Mert a politikai és társadalmi élet reális felfogásának egyik legfontosabb előfeltétele az, hogy amaz életnek organikus, tehát történeti hagyományokban gyökerező fejlődését tekintetbe vegye. Így, amiként látjuk, egy a potiori elnevezéssel van dolgunk; a *történeti* valóságfeltételek takarják nevükkel a politikai és társadalmi jelenségeknek egyéb, más jellegű valóságfeltételeit is.

*) Ezt a dolgozatot *Réz Mihály* emlékének szentelem.

A radikális magatartásnak a radikális gondolkodás az előfeltevése. Meghatározásunk értelmében radikálisan az gondolkozik, *akiben nincsen meg az igyekezet, hogy a társadalmi és politikai jelenségek összes egzisztenciális körülményeit megfelelő módon tekintetbe vegye*. Lehetetlen, hogy az első pillanatra ne lássuk, hogy ez a radikális gondolkodás-mód természetében mennyire közel áll némely más, a szellemi életnek egyéb területein megnyilatkozó gondolkozási alkathoz. A gyermek sem ismeri a valóságnak egzisztenciális feltételeit, midőn a neki készült mesékre hallgat; a költő sem törődik velők, midőn fölérők tudatosan egy ideális, a valótól elvonatkoztatott világot épít. Nem fogjuk ugyan sem a gyermeket, sem a poétát radikálisnak mondani; de csak azért nem, mert szellemi céljaik mások, mint a radikális politikuséi, s így más elbírálás alá is esnek. Viszont a lélektani rokonságot *költői fantázia* és radikális gondolkozásmód között minden malícia nélkül megállapíthatjuk.

A radikalizmus *lelki alkat; hiányosság, nem célzatosság*. Aki radikális, az nem felismerésök dacára hanyagolja el a valóság feltételeit (a kivétel ritka és teljesen rosszhiszemű); elhanyagolja őket azért, mert érzés- és gondolkozásmódjának egész alkata e mulasztáshoz vezet (de ez persze nem érinti a politikai felelősségnek kérdését!). Radikalizmusról alig beszélhetünk ott, ahol nem a készség és a jó igyekezet áll a kérdéses feltételek számbavételének útjában, hanem véges emberi természetünk.

Azt a rokonságot, amelyet a költői képzelet és a radikalizmus között fedeztünk fel, *az utópizmus* mutatja a legvilágosabban. A radikalizmusnak egy olyan végletes formája ez, amelyben a legtöbb a képzeleti elem és amely ép ezért a legmesszebb távolodik el a *lehetségestől* a *lehetetlenek* irányában. A fogalom határai természetesein ingadoznak és az egyes esetekben is csak nehezen állapíthatók meg. Sok dolog vált már valóra, ami gondolatban elképzelhetetlennek tetszett, míg fordítva: néha a legegyszerűbbnek látszó társadalmi-politikai intézkedésnek életrealitását is hosszas tapasztalatnak kell igazolnia. Az élet nagy experimentátora, a háború, utolsó nagy kitörése alkalmával is számtalan kérdést támasztott ebben a körben; adott azután feleletet a kérdésekre, vagy maradt mindezideig adós a felelettel. Nemcsak szegény Oroszország kíváncsi, valamennyien kíváncsiak vagyunk arra, hogy vájjon utópiának vagy állandóbb jellegű politikai berendezkedésnek fog-e a szovjet-népköztársaság bizonyulni; s amennyiben ennek, minő formában, milyen kompromisszumok árán?

Az utópizmus egy bizonyos szempontból minősülő fajtája a radikalizmusnak. De nagyon sok olyan szempont van, amely szerint a radikalizmus különböző fajtákba különülhet el. Hogy itt a változatosságnak minő hosszú vonalával van dolgunk, azt tán legjobban az az elgondolás szemlélteti, hogy *Platón* is radikális volt magasztos állameszméinek felállításában és radikálisok voltak azok a lelketlen emberek is, akik a világháború után az Ausztriától elszakadt új Magyarországot tönkretették. Legszélesebb alapon *a világnézet* eltérései szerint *osztályozhatjuk* a radikalizmust. Egy *idealisztikus* radikalizmussal egy *materialista (pozitivist)* áll ez esetben szemközt. Mert az abszolút erkölcsi értékek szolgálatában és érdekében épúgy el lehet távolodni a valóságtól, mint ama célok kedvéért, amelyek az anyagi jólétben tisztelik legfőbb eszményöket. Már szűkebb körben mozog a különbség, ha annak megfelelően jó létre, hogy *az egyénnek* jelentőségét és szerepét túlozzuk-e a közösségének rovására vagy

megfordítva gondolkozunk-e? A társadalombölcészetben az *individuális* felfogásnak szélső pontja az elméleti *anarhizmus*, a *szociálisé* az elméleti *kommunizmus*. A való életben, a politikában az ellentétes, egymást kizáró felfogásmódot sokfajta megbékülése, kevésbé őszinte fegyverbarátsága szokott bekövetkezni. Már egyenesen a politikai eszmék területén vagyunk, midőn egy *demokratikus* radikalizmust választunk el és különböztetünk meg egy *arisztokratikustól*. Előbbiről akkor lehet, kell is beszélnünk, midőn a társadalmi viszonyok még nem értek meg a demokratikus átalakulásra, vagy legalább is nem annak bizonyos messzebbmenő formáira; az arisztokratikus elv meg akkor radikális, midőn már nem illik, helyesebben bizonyos vonatkozásaiban nem illik az adott életkörülményekhez, midőn tehát a valóság feltételeinek a kérdéses kapcsolatokban többé már nem tud megfelelni. Hogy kizárólag a demokráciát szoktuk a radikalizmus eszméjével egybekötni, s az arisztokráciát sehogyan sem, az tisztán történeti fejlődésünk mai jellegében találja meg a maga magyarázatát és nem elvi okokban. A demokratikus és arisztokratikus radikalizmus ellentéte jól mutatja, hogy radikalizmus — az általunk használt értelmében — mennyire nem jelent meghatározott tartalmat, vagy a politika nyelvére átírva: kész programot; mert hiszen a valóság feltételeit a legkülönbözőbb okokból és célokért lehet negligálni.

Vizsgáljuk meg most közelebbről a radikális készség különböző *megnyilatkozási módjait* és velők kapcsolatban az *okokat*, amelyek a társadalmi és politikai élet létfeltételeinek hamis megítéléséhez vagy teljes elhanyagolásához vezetnek. Általánosságban azt mondhatnók, hogy az embernek és körülményeinek hibás felfogása vezet ahhoz. De nekünk — könnyebb áttekintés céljából — valamivel határozottabb és részletezőbb osztályozásra lesz majd szükségünk, bár eleve megjegyzzük, hogy a radikális tévedéseknek merev osztályozásáról szó sem lehet, mert a magában egységes radikális lelkiállatot mindent egymásra vonatkoztat, viszonyosságba hoz egymással. A beosztást oly módon végezhetjük és érthetjük meg a legkönnyebben, hogy a *pozitív* kérdésből indulunk ki: miben nyilvánul meg a társadalmi-politikai életnek helyes, mert *a valóhoz hű, reális* felfogása? Először is az *emberi léleknek*, másodsorban az emberi intézkedés eredményeinek: az *intézményeknek*, végül az emberi cselekvést meghatározó *természeti és történeti tényezőknél* helyes, mert reális felfogásában. Nos, a radikalizmus tévedéseit és mulasztásait ép e három pontra vonatkoztatva állapíthatjuk majd meg. Hibás képet alkot magáról az emberről, ép mert a radikális egyén kevésbé alkalmas arra, hogy az emberi érzések és törekvések nagy gazdagságát kellő megértéssel fogja fel és érezze át; hamisan ítéli meg a társadalmi és politikai intézmények karakterét; nem számol, vagy helytelenül számol az emberi lét természeti és történeti megköthettségével. Lássuk a radikális eltévelyedések hármasságát külön-külön.

1. A radikális gondolkozásmódnak egyik legbővebb forrása a *racionalizmus*. Az emberi léleknek egyoldalú, intellektualista felfogásán alapszik ez. Ahelyett, hogy az emberi lelket összes sajátágaiban és formáiban, tehát egész *összettségében* fogná fel, s e képet tenné meg lélektani magyarázatainak alapjává, az *értelmet* tartja — ha nem is kizárólagosan, mégis túlzott módon — a mindent meghatározó lelki tulajdonságnak. Így jut el a lélek *irracionális* elemeinek: ösztöneinek, érzelmeinek, hajlamainak tán nem egye-

nes tagadásához, de kevésbe vételéhez, lekicsinyléséhez; igyekszik majd közüök mentől többet a „belátás“ által észszerűvé tenni, okoskodásokkal felbontani, racionalizálva az értelemben beolvasztani, eltüntetni. A racionalizmusnak természetes eredménye: a társadalmi-politikai jelenségeknek teljesen hibás felfogása és magyarázata. A racionalista úgy képzei, hogy az embereket mindenkor világos célképzetek vezeték cselekedeteikben s ép ezért nem veszi észre, hogy milyen nagy szerepe van itt az ösztönös magatartásnak. Mert mindig az értelemből indul ki és erre appellál, úgy hiszi, hogy a társadalmi bajokat és ellentéteket, amelyek a legtöbb esetben érzéseink makacsságán múlnak, világosan megszóvegezett papiros alkotmányaival és törvényeivel sikeresen ki tudja majd a világból rekeszteni. Minden „belátása“ ellenére sohasem jut majd el annak belátásához, hogy a legnagyobbfokú illúzió: az emberek és népek illúzióival nem számolni (Réz Mihály). E racionalista tévedések egyzersmind a radikalizmusnak legmélyebb alapú tévedései is.

A racionalizmusra *hajlamosakká* nemcsak egyéni elkülönülések teszik az embereket, hanem fejlődési fokok, koráramlatok, társadalmi helyzetek is. A kezdődő tudomány fejletlenségénél fogva, az ifjú egyéni tapasztalatlanságánál fogva lesz racionalista (naiv racionalizmus). Idegenben ékelt fajokat, jog nélküli néposztályokat az a körülmény teszi azokká, hogy nem osztoznak környezetük közvetlen és természetes érzéseiben (ilyen jellegű pl. a zsidók anacionalizmusa). Forradalmi időket mindig racionalizmusra hajlóknak fogunk találni, akár csupán a gondolatoknak, akár az egész társadalmi-politikai életnek forradalmáról legyen szó. Mert maga az „ész“ az a forradalmi eszköz, amely a meglévő rendet megbontja, ha egyszer új érzelmi állapot talált az újszerű berendezkedésre. Ez egyzersmind végső oka annak, hogy miért lép *racionalizmus* és *radikalizmus* oly szoros kapcsolatba egymással. Hiszen az irracionális lelkiségre támaszkodó politika is kerülhet — túlzásai, céltalan eszközei által — a reális élet feltételeivel összeütközésbe (pl. egyes fajvédőknél); de ritkábban és kevésbé hatásosan, mint az olyan eszmeáramlat, amely mélyen gyökerező ösztönöket és érzéseket támad, s ezek leküzdésével akar új „gondolati“ világot teremteni. Ezért jelentkezik ez a racionalista radikalizmus olyan sokszor a társadalmi és politikai *destrukció* formájában.

Egy tény és vele együtt egy hatalmas eszmét tekint a mai racionalizáló radikalizmus legnagyobb ellenségeinek: a *fajiság* tényét és a *nemzeti eszmét*. Bármennyi nehézségbe ütközzék is a faj fogalmának meghatározása az emberiséggel kapcsolatban, s bármennyi tudományos akadály legyen is annak: a múlt homályában elvesző faji keveredéseket történeti igazságokként megállapítani, históriailag iskolázott elme előtt nem lesz kétséges, hogy az a koronként módosuló, de módosulásaiban is zártkört alkotó érzés- és gondolkozási mód, amelyet a faj szavával jelölünk, időtlen időktől fogva mily döntő jelentőségű volt a népek életében. A racionalista viszont — s ebben nyilatkozik meg a valósággal nem sokat törődő radikalizmusa — ép ezt a döntő szerepet fogja tagadni. Tán megenged testi, *szomatikus* elkülönüléseket a fajiság jegyeként, de ezeket mellékeseeknek tekinti, a *lelkieket* meg kétségbe vonja; vagy még radikálisabban úgy képzei, hogy a „*tiszta*“ faj lehetőségének tagadása által már a faji elkülönülés tényétől is szabadult. Mintha bizony keverék fajmint pl. az angol, mai állapotában és megnyilatkozásaiban nem tüntethetne fel sajátosabb és állandóbb jellegű vonásokat, mint bármely egyéb kultúrfaj, mely

nála bizonyos „tisztább“ (az angol a „legkészebb“ kultúrfaj: Keyserling). Nem a dolog érdeméhez tartozik, de humorosan hat, hogyha a fajtagadók körében sűrűn találkozunk olyanokkal, akik egy erősen kialakult és konzervált fajiság ismérveit hordják magukon és magukban,

Az emberiség a maga fejlődése folyamán *nemzetekre* különösen éli állami és lehetőség szerint egész kulturális életét. A modern radikalizmus tulajdonképpen ezen *történeti valóság* ellen hadakozik, midőn a nemzeti eszmét támadja. Nemzetközi propagandájával és szervezeteivel sok kárt okozott és okoz az eszmének, különösen a gyengébb, a kisebb ellenállást tanúsító népek körében. De vájjon meg tudta-e akadályozni azt, hogy a világháborút a legtisztább *nacionalizmus* jegyében harcolják végig, sőt hogy még a háborús költségeket is a legsovénabb alapon írják ki és követeljük be! Milyen kicsinyeknek és irreálisoknak bizonyultak itt a radikális eszmék a történet szilárd bázisán álló valósággal szemben! Aki az *antinacionalizmust* politikai szempontból a végső következetességig gondolja át, annak egy *nemzettől mentes* államalakulásnak eszméjét kell majd maga előtt látnia. De mikor fogja, kérhetjük, a francia vagy angol nép nemzeti múltját, nagyságát és önértetét áldozatul odadobni valamely újszerű államalakulás kedvéért? Keleti példákra, forradalmi állapotokra (Oroszország) ne hivatkozzanak; minden nemzetellenes radikalizmusnak világos cáfolata, hogy ép a legegységesebb, a legnagyobb, a legfejlettebb közösségekben a legerősebb a nemzeti szellem. Ezt valamiképpen a mi „magyar“ radikálisaink is méltányolták utolsó, sorsdöntő szereplésükben; megértők és könyörtelenek voltak egyidőben; megértők, adakozók az idegennel, a győztes entente-tal szemben, kemények, amidőn területeinkről, saját magunkról volt szó. Hazaárulásukkal minden nemzetien érző magyar szemében még azt a csekély elismerést is eljászották, melyet a radikalizmusnak mindott nyújtanunk lehetne, ahol a nemzeti érzés túlkapasait ellen-súlyozza vagy a nemzetközi érintkezésnek és megértésnek útját egyengeti.

Aki hadat üzent a nemzeti eszmének, annak az egyéni *kozmpolitizmus* és valamely *internacionális* (anacionális) állameszme között kell majd válogatnia, fia egyáltalán nem törődik a társulás kérdésével vagy az állam szűk-séges voltát illetőleg az anarhista álláspontjára helyezkedik, akkor elvben az egész világot fogja ugyan „házájának“ tartani, de kénytelenségből mégis oda fog csatlakozni, ahol a legjobban érzi magát. Már ez az önző megoldási mód maga csak a nemzeti államalakulásnak feltételével vált lehetségessé, s azután: az effajta egyéneknek magasabbrendű szellemi munkája a legékesebb bizonyítéka annak, hogy az élet összes vonatkozásaira és ideáljaira kiterjedő együttélés és együvéműködés mennyire előfeltétele minden igazi kultúrának. A *Max Nordauk* és kozmopolita társai mennyire árnyékszerű, vértelen „tehet-ségeknél“ tűnnek fel az emberi szellemnek igazán nagy képviselőivel szemben. Ami folytatólag az „internacionalizmust“, a nemzet eszméjétől ment államalakulást illeti, azt ugyan nagyon különböző módon, mert igen különböző elvek alapján képzelhetjük el; de nem fog-e, kérdezhetjük, bárminő társas együttélés — a nemzeti gondolat kiüldözése után is — idővel megint csak a nemzeti gondolathoz visszavezetni? Az emberek azokat, kikkel az állami összetartozásnak kötelékei között az élet gondjait és reményeit vállalták, sohasem tekintik majd egyszerűen gazdasági érdektársaknak, „elvtársaknak“; az erkölcsi ideálok, a magasabb szellemi törekvések is kielégítést fognak követelni, s a *nem-*

zet fogalma alig jelent egyebet, mint annak a *kényszerűségnek* elismerését, hogy — véges emberi természetünknel fogva — az egész földhöz, az egész emberiséghez képest csak kisebb földterületeken, csak szűkebb emberi közösségekben tehetünk magasabbrendű hivatásunknak eleget.

Lám, a modern radikalizmus sem éri be a pusztán ténylegessel, s miután elvetette magától a nemzet eszméjét, kiirthatatlan idealizmusunk parancs-zavára az *emberiségnek*, az *általános emberinek* eszméjébe kapaszkodik; pacifizmust, internacionalizmust, szocializmust, filantrópiát, humanizmust, univerzalizmust hirdet, vagy bármiképen nevezzük is azt, amivel csak hiány-érzését szeretné kielégíteni. De ez az általános emberi szeretkezése abban a radikális hibában szenved, hogy a legmagasabb feladatokra és kötelességteljesítésekre az alacsonyabbaknak szükséges elvégzése nélkül vállalkozik. Midőn a radikális gondolkozó az állam és nemzet eszméje ellen uszít, midőn talán a család intézményét is racionalizáló bírálatában részesíti, akkor nem veszi észre vagy nem akarja észrevenni, hogy mi egyes emberek a társas viszonyoknak ama bizonyos *koncentrikus köreibe* vagyunk beleállítva, amelyek annál (kényszerűbb köteleességeket rónak ki reánk, mentől kisebb a körnek átmérője. Előbb magamról kell gondoskodnom, hogy családomat fenntarthat- sam; rendes életviszonyok között családom biztosítása által és után tehetek csak polgári köteleiségeimnek eleget; s az embert elsősorban a hozzám köze- lebb állókban, honfitársaimban kell majd megbecsülnöm. A radikalizmus végső következetességében a *középső erkölcsi köröket* akarná eltüntetni, hogy az egyént közvetlenül az egész emberiséggel hozza vonatkozásba. De ezzel illuzóriussá tette az egész emberbaráti erkölcsant is. Mert mi marad meg az egyénben, ha „középső“ eszményeit elvesztettel Valamely racionalista módra megszerkesztett, az egyénnek önértékét hirdető hasznossági etika a leg- kevésbé alkalmas eszköznek fog majd bizonyulni, hogy vele az emberiség eszményének szolgálatokat tehesünk.

Kissé hosszasan foglalkoztam a nemzeti eszmével jelentősége, aktualitása miatt a világnézetek mai küzdelmében. Vele kapcsolatban a radikalizmusnak okát és hibáját egyúttal a racionalizmusban talál- tuk meg: a radikális egyén — bizonyos érzések tagadásával együtt — „észszerűen“ konstruál, mert maga nem érez, vagy ezt legalább is elhíti magával. Értelmi szempontból általános emberi természetünknek *hiányos* fel- fogásán fordul meg az eset: a radikalizmus abból kiküszöbölhetőnek lát bizo- nyos érzéseket, amelyeket általánosságban sohasem lehet majd kiküszöböl- ni, s ilyformán vét nemcsak a *lélektani realitás* ellen, de vét azon *társadalmi tények* ellen is, melyek e lelki valóságának szükségszerű következményei. Fejtegeté- seink közben eljutottunk már a társadalmi-politikai *intézményeknek*, pl. az államnak kérdéséhez is. Ha majd most azon gondolkozásmódot tesszük vizs- gálat tárgyává, amellyel a radikalizmus a társadalmi-politikai intézményekkel általán véve foglalkozik, akkor részben racionalizmusával fogunk újból talál- kozni, részben más lélektani okokra rábukkanni, amelyek a valóság feltételei- nek részéről való elhanyagolását megmagyarázzák.

2. E körben a radikalizmus tévedéseit az *institucionalizmus* szavában összegezem. Értem ezen azt, *midőn valamely eszmének intézményes meg- valósítására minden áron törekszünk, anélkül, hogy azon összes vonatkozá-*

sokat tekintetbe vennők, amelyekkel az eszme kapcsolatos és anélkül, hogy a megvalósítás és fennmaradás feltételeit kellő módon szem előtt tartanok.

Az intézmény a társasélet szabályozása. Fogalmában felöleli mindazt, amit akár a szokás, akár a legfőbb hatalom, akár az önkéntes megegyezés a társas viselkedésre nézve megállapít. Fejlődési ideálként az élet kifejezése; de valójában nem mindig az, mert az emberi akarat reális igények és követelmények nélkül is teremthet intézményeket. De viszont tartósabb jellegű csupán az olyan intézmény marad, amely valamely társadalom *adott életkörülményeinek és feltételeinek megfelel*. Hogy megfeleljen, ahhoz szükséges, hogy — amennyiben egyéni intézményekről van szó — a törvényhozó a maga teljes *összetettségében* lássa, fogja fel a maga intézkedéseit, azaz: a cselekvésre indító *motivumoknak* és az eredményektől várható *hatásoknak* jól megfontolt és elbírált gondolatrendszerében. Ez a *szünoptikus szemléleti mód*, amely a társas kérdéseket a maguk összetettségében ragadja meg, épügy feltétele a jó politikusnak (adminisztrátornak), mint a jó történésznek. Utóbbi akkor csinál jó „historiát“, ha a történeti jelenségeket vonatkozásaik teljességében látja; a politikus meg akkor politizál helyesen, ha akaratához a motivumokat nem kedvenc ideáiban, hanem az adott életkörülményekben keresi és ha annak valószínű hatásait lehetőség szerint minden irányban számba vette. Nékünk magyaroknak volt egy politikusunk, kinek tettei és könyvei mind e mai napig kiapadhatatlan forrásai az itt követelt összetett, szünoptikus szemléleti módnak; ez az államférfiú *Széchenyi* volt, kihez minden politikusunknak és historikusunknak még most is el kellene zárándokolnia, ha mesterségének módjait és eszközeit végső lélektani előfeltevésökig meg akarja tanulni.

Az összetett szemléleti módnak ellentéte az *egyszerűsítő* (a szimplifikáló), amely az okok és célok, a motivumok és hatások gazdag szövedékéből csak egyes szálatokat lát meg. Az elméletben neki köszönhetjük az egyoldalú teóriákat és a féligazsága tudományos tételeket; a gyakorlatban a társadalmi-politikai életnek vértelen, halálra ítélt alkotásait. Minket itt is a lelki rugók érdekelnek a legelső sorban. Minő lelki hiányok és sajátságok tesznek valakit arra hajlamossá, hogy az összetett valóságban csak bizonyos jelenségcsoportokat vagy a jelenségeknek csak bizonyos vonásait vegye észre? Az egyszerűsítő eljárás maga a *racionalizmusra* emlékeztet; mert ez is egy bizonyos fajtája az egyszerűsítésnek; s miként a racionalista a lélek egész gazdagsága helyett csak az értelmi megnyilatkozásokra figyel, úgy lesz a mi *politikai szimplifikátorunk* is a vonatkozásaiban kimeríthetetlen politikai életnek csak bizonyos tünetényei iránt fogékony. Azután: az *ész mindenhatóságába vetett hit* is racionális jellegű, s ennek a hitnek ott kell lappangania a bennünket érdeklő egyszerűsítés mögött, mert csak ennek a hitnek ereje ad az embernek elégséges önbizalmat arra, hogy alkotásainak reális feltételeit semmibe se vegye. Valóban, az *ész nevében* ülte mindenkor a legefemerebb természetű intézményalkotó, a forradalom, a maga véres orgiáit. Nem csupán a nagy francia revolúció képviselői, az utána következő apróknak és legapróbbaknak, a mi nemrég lezajlott kettős forradalmunknak vezérei is racionalisták voltak lelki alkatuknál fogva, akik az észszerűség cégére alatt hajtották végre legészszerűlenebb intézkedéseiket.

De az ész csak azt hajlja végre, amire az érzelem ösztökél. Végső eredetben *érzelmi alapja* van a politikai szimplifikálásnak; végső eredetben

„*érzelmi politikáról*“ van itt szó, mert valamely irracionális indító ok helyez itt is minden egyébtől eltekintő kizárólagossággal valamely eszmei tartalmat a homloktérbe. Akár a szeretet, akár a gyűlölet szertelenségével legyen dolgunk, mindegyik egyformán vakká tesz; arról a *kritikai álláspontról* tol el bennünket, amely nyílt szemekkel és a maga összetettségében bírálja el a valóságot. S a politikában nem is annyira a személyek szeretete vagy gyűlölete a fontos (ez csak a támogatásnak, a vetélkedésnek, a torzsalkodásnak apró-cseprő eseményeihez vezet a legtöbb esetben); a politikában az eszmékkal való szeretkezésnek vagy gyűlölködésnek van csak igazi jelentősége. Utóbbi tabularasat csinál ott, ahol saját ideáink szükséges ellensúlyozóit és kerékkötőit találunk fel; az elfogult szeretet meg szabad újtára engedi azt a *szuggesztív erőt*, amellyel bizonyos politikai eszmék mintha már belső jellegüknél fogva rendelkezének. A *szuggesztív lélektanának* mélységeibe kellene leszállanunk, ha annak a sok pusztító „alkotásnak“ végső magyarázatát keresnők, amelyet a történet folyamán a legszebb hangzású és a legmagasztosabb tartalmú eszmék nevében és állított követelményeképpen szükség és cél nélkül végeztek az *eszmék fanatikussai*. Végeztek az eszmék szuggesztív erejétől és saját *szuggesztibilis természetüktől* hajtva, avval az igyekezettel: az eszme tartalmát a maga teljességében és kizárólagosságában megvalósítani, de a valóság sokszoros feltételeinek minden figyelembevétel nélkül. Bennünket most az érdekel, hogy amit „a valóság sokszoros feltételeinek“ mondunk, az más szóval mondva a társadalmi-politikai jelenségeknek az az összetettsége, amelyet a szimplifikátor nem ismer.

Midőn a nemzeti eszmével kapcsolatban beszéltünk a radikalizmusról, tagadó-romboló munkájában figyeltük meg; most — az institucionalizmusnak szögéből — pozitív oldaláról, építésében is szemügyre vehetjük. Minthogy a radikális egyén az eszme fanatikusa, s ezt a maga teljes tartalmában akarja megvalósítani, nem érzi majd szükségét annak, hogy alkotásaiban *időre, helyre, speciális viszonyokra* és *speciális emberekre* tekintettel legyen. *Az általános tartalom általános alkalmazást és nem alkalmazkodást követel.* Még emberi természetünk örök életű sajtáságai és igényei elől sem fog ez az eszmei követelmény meghátrálni, s ha *Platón* radikalizmusát már *Aristoteles* visszautasította, ezt, ami a folytatólagos történetet illeti, haszon nélkül tette, mert nem tudta általa a kommunisztikus életideált csírájában elfojtani. Az institucionalizmus *eszközeiben* sem válogatós; hiszen arról van szó, hogy az eszmét mindenáron valósítsa meg. Alapgondolata az — ha nem is bír róla világos tudomással — hogy az emberek vannak az intézményekért és nem megfordítva; holott minden reális gondolkozás szerint a ruhát kell a testhez szabni és nem a testet a ruhához. Mélységes hite, hogy intézményeivel ő hivatott az emberi lelket a szükséghez mérten átalakítani és a társadalmat ez által bajaitól megszabadítani. Tényleg nem tagadhatjuk, hogy az intézmények — az élet irányításán keresztül — az emberi lélek másításáig hatást gyakorolhatnak; de csupán akkor, ha a lélekkel abba a bizonyos kapcsolatba jutottak, amelyet az institucionalizmus annyi igyekezettel negligál. Az intézmények létjogát sem tesszük itt általánosságban kérdésessé; ez a gondolat az anarhizmushoz, vagy legalább is a *laissez faire* — *laissez passer* liberalizmusához vezetne; már plédig a társas élet nem állhat fenn azon általános formák nélkül, amelyek mereven azonosoknak maradó keretek közé szorítják a folyton változót (az állam

sokféle lehet, de államnak mindenkor kell lenni!). A gyökértelen, a levegőben lógó intézmények ellen van kifogásunk, amelyeket mindott megtalálhatunk, ahol a radikalizmus otthonos: a zsarnok palotájában, a forradalom utcakövein és a bürokratizmus félhomályában. Mert radikalizmusnak neveztük mindazt, ami a való életnek csak ideig-óráig félreismerhető feltételeivel szakított.

3. A radikalizmus hibásan ítéli meg az embert, hibásan a cselekvés módjait és kereteit: az intézményeket már csak azért is, mert *harmadszor*: azon *kültermészeti* és *történeti* tényezőkről is helytelenül gondolkozik, amelyek társas életünket határozzák meg.

Egyformakép túlozhatom vagy kicsinyíthetem azon természeti faktorok jelentőségét, melyek mint *klimatikus* vagy *földrajzi* sajátságok és elkülönülések befolyásolják az embert. Egyik oldalion a társas életet és a történetet a geográfiai viszonyok egyszerű függvényének tekinthetem; a másik oldalon meg azt állíthatom, hogy a társadalomban — történetben — a szabad akarat az egyedüli döntő. Ott egy túlzó *naturalizmus*, itt egy oly fajta *hisztorizmusnak* képviselője vagyok, amely tisztán az emberi önmeghatározásban keresi és találja meg a történeti fejlődésnek és haladásnak okát. Csupán a tudományos reflexió és ennek folytonos gazdagodása, mélyülése fogja majd tudni eldönteni, hogy egyes konkrét kérdésekben a két szélsőség között minő közbülső álláspontot foglaljunk el, hogy a *történetbölcsetnek effajta radikalizmusát* elkerüljük.

De a mi szempontunkból fontosabb ennél, hogy a radikális gondolkodásmódnak *antihisztorizmusával* számoljunk le. Kétfélet érthetünk a szón, illetőleg két különböző dolognak kapcsolatát jelenti az. Mert e fogalomban egyaránt benne van: az az ellenséges magatartás is, melyet a *történelmi tudatosság*nak *eszménye* ellen és az is, amelyet a *történeti megkötöttségnek ténye* ellen foglalhatunk el. A radikális ember nem szívesen veszi a történet tudatosítását; ösztönös ellenszenvet érez azon törekvés iránt, hogy a történelmi ismereteket szélesebb körökben és alsóbb rétegekben is propagáljuk s tegyük ezáltal a történettudást — mint ő maga is gondolja — életmeghatározóvá. De mintha itt a radikalizmus nyílt ajtókat döngetne! A történelmi orientálódás, a múlt felé fordított arc — ebben *Nietzsche*-nek teljesen igaza van — természetes ellensége az élet közvetlen céljainak és feladatainak; de ép ezért: a való élet soha és sehogyan sem történelmileg orientált. Még hanyatló népek is csak költőikben és szónokaikban — csak az Aristeidésekben és Libaniosokban — sírják a régmúltat vissza és archaizálnak; egyébként vonják az ígát lefokozott műveltségi formák között, de az élet törvényei szerint. A történettudás kulturális eszmény, amelynek csak a vezetők és a vezetés szempontjából van gyakorlati jelentősége; magában a vezetett népben mindig csak egy-két el nem felejthető név vagy tény ismeretét mondhatjuk majd némi jóakarattal történettudásnak (a magyar ember a törököt, Rákóczinak és Kossuthnak nevét mindenkor emlegetni fogja). De az életet nem is ezek az ismeretek határozzák meg. Népeknek múlt vagy régmúlt történeti összefüggéseire vonatkozólag is csak akkor jelent e tudat valamit (de akkor azután a történelmi igazságtői függetlenül is jelent valamit!), ha mozgósítható erők és megvalósítható célok állanak mögötte (ilyen lesz-e majd valamikor a turáni eszme!); s a hazafias iskolaünnepélyeknek is csak az esetben van értelmük, hogyha hatnak, mert kivételesen ritkák, vagy mert a hivatalos ellenkezéssel, elnyomással szemben

keltének ellentétes érzelmeket. Idegenbe szakadt magyarjaink között — reméljük — talán ilyen iskolaünnepélyek hiányában sem fog soha az összetartozásnak tudata az eleven érzésből és gondolatból történelmi ismeretté átváltozni.

Egészen másként áll a dolog, ha többé nem történelmi reflexióról, hanem a jelen életnek *történelmi meghatározottságáról, megkötöttségéről* van szó. Itt nem becsülhetjük soha eléggé nagyra a *hagyományt*, itt nem túlozhatunk eléggé. Mert valamennyien, utolsó porcikáinkban is, hagyományt hordunk magunkban, s lelkünk legkisebb megrezzenéséig hagyománynak engedelmesskedünk. Hogy miként érezek és gondolkozom, azt atyáim, őseim döntötték el; hogy minő tudományos ismeretekkel rendelkezem, ahhoz a tudomány legelső görög művelőinek is van köze: mert a többiek ott folytatták, ahol ők elhagyták, s ha előbb vagy később kezdették volna, akkor az egyenes vonalú fejlődésnek mi is valamely más pontján lennénk. A meghatározottság oly nagyfokú a történelmi folytonosság kényszerű volta miatt, hogy nem is a réginek, a hagyományosnak, a történetinek, hanem az *újnak* eszménye a probléma minden mélyebb történetbölcészeti elmélkedés előtt. Mintha újat nem is lehetne alkotni; mintha minden új csak a réginek valamely módosított formája, integrációja lenne. Tekintsünk az emberiség legnagyobb gondolkozóira, akik a legmagasabbra emelkedtek ki ebből a megkötöttségből: van-e közöttük egy is, sőt képzelhető-e közöttük Olyan, kit saját korának gondolkozásmódja nem befolyásolt lényegesen, kit megértés céljából ne kellene a maga kortörténetébe beállítanunk és elődjeihez kapcsolnunk, kik nélkül érthetetlen lenne, mert ezek tudása az ő tudásának előfeltevése? Mentől hosszasabban elmélkedik az ember életünk e megkötöttségéről, annál több kényszert érez *Comte* mondásának variálására: nem mi élők, a halottak csinálják saját históriánkat is.

A *forradalmi radikalizmus* persze nem így erezi s racionalista önhittségében meg van győződve, hogy újat építhet, miután a régít lerombolta. A régiből kevesebbet rombolt le, az újból még sokkal kevesebbet fog majd építeni, mint képzeli. Legfőlegb a vakolatot cserélte fel s a külszínt festette át: a falak, maguk az emberek ugyanazoknak maradtak.

Nem ott kell a történetet *teremtő munkájában* felkeresnünk, ahol az újat a legnagyobb hangon hirdetik; azt a munkát csak az apró, zajtalan változások szünetlen felhalmozódásaiban leshetjük meg. Ezek érlelik meg az eseményeket s az eseményeknek — legyenek bár külszerűen még oly mutatósak és hangosak — csak annyiban lesz igazi, maradandó történelmi jelentőségük, amennyiben a lelkek már elkészültek reájuk. A történetben nem az az értékes, ami az újszerűnek mámorával hat; sőt ellenkezőleg: itt az jelent folytatólag értéket, amit már előzőleg mindenki annak ismert föl. A német egység megteremtése azért volt nagy esemény, mert lényegében már megvolt; s *Bismarck* azért volt nagy államférfi, mert olyat valósított meg, amit a köztudat és óhaj értelmében meg kellett valósítania. Van okunk és reményünk, hogy az utolsó nagy történelmi eseménynek, a világháborúnak eredményeit is e gondolatok szögéből bírálhatjuk el. Az erőszakos, a minden történelmi hagyománnyal szembeszálló intézkedéseket nem fogják majd a lelkek végső eredménynek elfogadni, mert sehogyan sem készültek el reájuk.

De nincsenek-e olykor a társadalomban, kérdi a forradalmi radikalizmus, elavult, abszolút intézmények, amelyeknek eltávolítását a közjó követeli és amelyeket a javíthatatlan emberi makacsság következtében még sem lehet

majd bélkés úton eltávolítani? A történet, a kulturális haladás bizonytalanság az előregedés tünetét is felmutatja; s ami haszontalanná vagy értelmetlenné vált, az talán nem küszöbölődik ki minden esetben másától. Ahol nagy érdekek és nagy előítéletek kerülnek szembe újszerű, de a fejlődés nagykorúságát elért törekvésekkel, ott harcra kerül majd a sor. De ha a vihar elült s a nap újból kisütött, a társasélet középpontjában megint csak az a nagy művész, az a *bölcs államférfi* áll, aki akarta, de ez esetben nem tudta elhárítani fejünk felől a zivatart. Aki — az ország sorsát igazgatva — az egymással szembenálló erők pontos mérlegelése után teszi majd meg számításait; aki politikai érettségének az által adja majd bizonyítékát, hogy könnyelműen semmit sem tesz kockára; aki a legnagyobb politikai erénnyel, az előrelátással ékeskedik (Thukydides pronóia-ról beszélt), mert minden intézkedését az adott viszonyokhoz szabja és sohasem törekszik társadalmi-politikai változtatásokra a valóság feltételeinek számbavétele nélkül; egyszóval az, aki meghatározásunk értelmében: *nem radikális*.

Sokkal általánosabb formában határoztuk meg a radikalizmusnak fogalmát, hogysen ez alapon a radikális ember *típusának* valamely jól meghatározott, konkrét képét állíthatnák szemünk elé. Bennünket a radikalizmusnak és a történelmi realizmusnak ellentéte a maga általánosságában érdekelt, s így mindent radikálisnak kellett tartanunk és mondanunk, ami bármely okból, módon és irányban vét a történelmi realizmus követelményei ellen. Szemünkben egyaránt radikálissá lett a forradalmár és a bürokrata, Platón és a „magyar emigráns.“ A valóság feltételeire, korlátaira, kényszerűségeire fordítottuk a figyelmet s így mindenkinek tévedését észre kellett vennünk, aki gondolkozásmódjával e korlátokba ütközik. Az *idealistáét* épügy, aki változtatás nélkül szeretné az erkölcsi értékeket a valóságba átlplántálni, mint az *erkölcstani nihilistáét*, aki morális világrendet egyáltalán nem ismer; a *nemzeti eszme* hívének tévedését épügy, midőn ez eszme kizárólagosságával vagy túlhajtásával folytat irreális politikát, mint azét, aki a nemzetnek elpusztíthatatlan gondolata ellen hadakozik; minden *szimplifikálót* egyaránt, akár a gazdasági jelenségek szögéből, a *történelmi materializmus* elméletéhez híven történjék is az összetett életnek ez a leegyszerűsítése, akár valamely más világnézet alapján; a *történelmi megkötöttség* tagadásából származó eltévelyedést épügy, mint azt az ellentétes fajtájút, amely *históriai ideológiájával* akarná kormányozni az eleven életet. Mi nem határoztuk meg — csak magyaráztuk — a valóság fogalmát; mert ez — mint minden, ami csak közvetlen élménynek tárgya lehet — lényegében definiálhatatlan. De a reális gondolkozás- és cselekvésmódnak itt elősorolt követelményeire tekintettel kiegészítő, ha nem is kielégítő módon azt kimondhatnók, hogy *a valóság az a korlát, amely a radikalizmus előtt — útjának végső határt szabva — szükségképen fel fog majd bukkanni*.

Minden képviselőjére illő képet tehát nem rajzolhatunk: a radikalizmusról; de a sok általánosság mögül, melyet megállapítottunk róla, mégis csak egy ismerős ábrázatnak körvonalai emelkednek ki, azé a *radikális „magyaré“*, aki legújabb forradalmainkat készítette elő és hajtotta végre. Abból a családból származott, amelyet osztályozásunkban pozitivistá radikalizmusnak nevez-

tünk; a név annyival találóbb a mi radikálisunkra, mert ő tényleg a francia-angol pozitívizmus emlőin (Comte és Spencer könyvein) nevelkedett. Foglalkozására nézve — büszkén hirdette saját maga — „szociológus“, s ezen a címen egy-két műkifejezés ismételtetésében kimerülő frazeológiájával és felületes természettudományi ismereteivel bátran hadat üzent minden hagyományos tudománynak, elsősorban a humanista tanulmányoknak: filológiának és történelemnek, amelyekben a „feudális“ világnézetnek kárhuzatos fegyvertársait szimatolta.

Ami általános gondolkozásmódját illeti, telivér racionalista; az „ész társaságának“ tagja (ha ezt a társaságot esetleg „társadalomtudományinak“ vagy „Galilei-Körnek“ hívták is) és annak a „belátásos“ elméletnek híve, amelyet a tudatlan iskolaalapító, a „nagyemester“, Pikler Gyula, az európai nagy racionalista mozgalmak hulladékaiból tálalt fel újszerű sütetként még tudatlanabb közönsége elé. A gondolkozási irány: természetesen „progresszív“, s abból a zavarból, hogy mit is kell tulajdonképpen haladásnak tartani, az az ösztönös ellenszenv és gyűlölködés segítette ki a mi radikálisunkat, melyet — többnyire már származásánál fogva — minden iránt érzett, aminek valami köze volt a magyar vérhez és a magyar nemzeti eszméhez. Mert az idéemaitresse: a nemzetellenesség; a szociális politikának végső célja: demokratikus jelszavak csatazajában a magyar „urat“ letörni; a nemzetiségi kérdés kielégítő megoldása: a magyar „szolgabíróval“ végezni. Ennek a „honi“ radikalizmusnak híve nem volt szükségképpen szocialista vagy épenséggel kommunista; talán egy polgári világrendnek ideálját melengette magában; de viszont a főnálló és általa „reakcionáriusoknak“ bélyegzett erőkkel szemben szívesen kacsintgatott a munkástömegek és igények felé, mert a „latifundiumok“ célirányos felosztása mégis csak egy megfelelőbb egzisztenciát és működési lehetőséget biztosított volna neki. Az erkölcsi idealizmustól mentes gondolkozásmód mindenképpen könnyűvé tette ezt az egyezkedést a történelmi materializmus alapján álló marxizmussal. Mert ide torkollott be ez az egész „tudományos“ mozgalom, amelynek persze semmi köze sem volt a tudományhoz, mert kezdetől fogva társadalmi-politikai propagandának indult.

Nekünk sokat, végtelen sokat ártottak a „magyar“ radikálisok. Hogy a jövőben ne ártsanak és ne árthassanak, ahhoz megismerésük, felismerésük nem a legkisebb jelentőségű eszköz. Ezért fejeztem be értekezésemet a köröző levél stílusában és csatoltam hozzá ezt a — fotográfíát.³⁾

Hornyánszky Gyula.

³⁾ Dolgozatom lezárása után került *O. Schmitz*-nek cikke a kezembe: *Radikale und Konservative Einstellung* (Europ. Revue, 1. Jahrg. 1. Heft, 38. 1.). Ő a *változtatás* fogalmával hozza a radikalizmusét kapcsolatba, s állítja ezt a *megtartás* fogalmával (a konzervatívizmussal) szembe; szélsőséges radikalizmus szerinte a bolsevizmus, mert a minden áron való változtatásnak, a permanens forradalomnak elvét hirdeti. Én a formai szempont helyett annyira a radikalizmusnak belső tartalmára, a valósághoz való viszonyára fordítottam figyelmemet, hogy még a konzervatívizmusnak bizonyos módjait is radikálisoknak tartom és nevezem, amennyiben azok a valóság feltételeivel ellenkezésben vannak.